

МІФОПОЕТИЧНІ УЯВЛЕННЯ НОСІЇВ ЧЕСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ У ПАРЕМІЯХ КАЛЕНДАРНОЇ ТЕМАТИКИ

У статті досліджується вербальне відображення міфопоетичної свідомості носіїв чеської народної традиції на матеріалі паремій календарної тематики як складової чеського народного календаря.

Ключові слова: народна міфологія, народний календар, календарна паремія.

У сучасних дослідженнях мови і традиційної народної культури, зокрема і календарного циклу обрядів, особливого значення набуває семантична реконструкція вербальних і невербальних знаків, які є носіями етнокультурної інформації (О. Березович, І. Голубовська, В. Жайворонок, О. Левківська, О. Тищенко, С. Толстая, М. Толстой та ін.). До таких одиниць належать і календарні паремії (чес. *pranostiky*, від лат. *prognostika* 'передбачення' з гр. *prognōsis* 'передбачення', 'прогноз' [13: 479]) – приказки на позначення прогнозу, співвідносного з погодою, змінами в природі, господарською діяльністю людини, які містять певні правила й рекомендації [11: 132].

Структуру, семантику та прагматичне наповнення паремій календарної тематики (календарних прислів'їв, народних прикмет, прогностик) у східнослов'янському мовознавстві з'ясовували С. Єрмоленко, В. Жайворонок, М. Кулькова, О. Павлова, І. Пасічник, В. Скуратівський, О. Тонкова, Н. Фаттахова, В. Харченко, О. Христофорова та ін.

У західнослов'янському мовознавстві календарні прислів'я розглядаються як з історико-фольклорного (Z. Profantová, J. Spilka, S. Šwirko, Z. Urban, G. Wirth), так і з мовного погляду (М. Čechová, R. Grenarová, L. Havelková, E. Mrhačová, M. Pančíková, S. Pastyřík, J. Sadowska). У полі зору чеських мовознавців перебувають структурно-семантичні та прагматичні особливості прогностик (М. Čechová), їхній онімний компонент (М. Bayerová, E. Mrhačová, S. Pastyřík). Здійснюються зіставні дослідження чеських, словацьких, польських, російських, серболужицьких календарних паремій (R. Grenarová, L. Havelková, M. Pančíková, S. Pastyřík). Традиційно інтерес до даного різновиду паремій виявляють спеціалісти з історії культури (S. Kovařová, K. Pejml, V. Vondruška) та метеорології (J. Munzar, Z. Vašků, V. Vondráček).

Отже, **об'єктом** нашого дослідження є чеські прислів'я календарної тематики – важлива складова чеського народного календаря, «паремії з домінантною прогностичною функцією, які відбивають процес спостереження за ознаками навколишнього світу і виведення з нього прогнозу на майбутнє» [3: 7]. **Актуальність** даного дослідження зумовлюється тим, що попри значну кількість наукових розвідок, присвячених даній тематичній групі паремій як мовному та культурному феномену, окремі аспекти останніх, зокрема їх ритуальний (обрядовий, міфологічний) складник, залишаються вивченими недостатньо. **Матеріалом** дослідження слугували календарні паремії в записих відомих чеських фольклористів та етнографів Ф. Бартоша, М.Б. Кулди, Ч. Зібрта, Ф.Л. Челаковського, а також тексти, почерпнуті з народознавчих джерел («Český lid», «Květy»).

Слов'янський народний календар як система членування і регламентації річного часу, що склалася історично, на думку С. Толстої, являє собою важливу ланку, або й ядро всієї традиційної культури, тому що він організовує не лише обрядовий цикл і господарську й побутову практику, але в значній мірі й вірування та буття фольклору [6: 9].

В основі слов'янського народного календаря лежить християнський календар, однак змовний бік календаря, інтерпретація свят, періодів і сезонів, а також ритуальне їх наповнення в цілому не виводяться з християнського вчення, а є органічним компонентом народної традиції [6: 10]. Змістову основу народного календаря складає міфологічне трактування часу, тобто розрізнення часу сакрального, чистого і доброго (*Na Mrskaný pondělek má hospodář vyšlehat všechnu čeládku, aby zůstala po celý rok zdravá a pilná*) і – нечистого, небезпечного, що знаходить своє відображення у мові [5 (2: 442)]. Важливе місце у системі народного календаря посідає обрядовий час, який пов'язаний з численними заборонами (*Nepřede se na Lucu, Hatu a Dorotu, protože, kdo by nosil šaty s takového předuva, dostal by vřed; Nežehť se v máji, budeš hned v ráji; V suché dni nesejí*).

Членування року на звичні нам сезони не має строго визначення меж і залежить від кліматичних умов. В основі визначення цих меж лежить природно-господарська послідовність річних періодів, на яку накладається поділ християнського року. До великих християнських свят прив'язувалися різні види господарської і побутової діяльності, які таким чином включалися до календарного порядку; навколо них групувалися оказіональні за походженням обряди [5 (3: 445)]. Наприклад, у багатьох слов'янських традиціях на св. Юрія (24. IV) вперше виганяли худобу на пасовища (*Svatý Jiří zahajuje pastvu dobytka*), від св. Венделіна (20. X) дозволялося випасати худобу на полях і угіддях (*Od svatého Vendelína, pastvinou celá krajina*) тощо.

У слов'янських традиціях культурне (ритуальне, міфологічне, фольклорне) осмислення отримала перш за все межа між зимою і весною (літом), відмічена обрядами провідів зими і зустрічі весни [1: 160]. У календарних повір'ях, прикметах, пареміях, присвячених численним датам початку весни, відображаються такі природні події, як збільшення тепла і світла (*O Boží Narození (25. XII), o bleši převalení; Na Nový rok, o slepičí krok*), пробудження й зігрівання землі і вод (*Svatý Matěj (24. II) otevírá zemi*), танення снігів і скресання льоду (*Po svátku Matěje, nejde liška více po ledě*), підготовка і початок сільськогосподарських робіт (*Na svatého Josefa (19. III), pluhý se dvora*), початок вегетації (*Na svatého Jiří (24. IV) trávu nezašlápnou čtyři*), рух риби в річках (*Na svatého Alexeje (17. III) jde voda z hor a ryba ode dna*), вихід звірів зі стану зимової сплячки (*Na Hromnice (2. II) uhlédne-li jezevec svůj stín, ještě opět brzo zalézá do své peleše*), перший грим (*Když v březnu hřmí, ve stodolách se tmí*), приліт птахів (*Na svatého Řehoře (12. III), čáp letí přes moře; Panny Marie Zvěstování (25. III) – vlastoviček přivítání*), поява змії і комах (*Svatý Jiří (24. IV) osvobozuje hady a štíři*) тощо.

За старочеськими календарями, початком весни вважався день св. *Matěje* (24. II) (*Svatý Matěj přivádí pozimek; Z jara svatý Matěj milý, otevírá zemi a zemské žíly*). У західнослов'янській традиції день св. *Matěje* був відомий магiчними ритуалами, покликаними вплинути на врожайність дерев. Традиційними для чехів були ритуали й обряди «кричання», обв'язування соломною і стрічками дерев у саду з метою їх пробудження від зимового сну: *Na svatého Matěje kudy ten hlas odejde, ovoce všude hojnost bude*, а також символічне зрубування неплодоносних дерев [16: 303]. Вірили, що врожай забезпечують також молитви, звернені до св. Матея (Матвія): *Kdo se modlí k svatému Matěji, tomu ovoce nadělí*.

У народному календарі з ранньовесняним періодом пов'язувалися численні паремії й прикмети, які стосувалися прильоту птахів, зокрема жайворонків. Жайворонки вважались чистою, «божою» пташкою. Те, що він злітає прямо в небо, а гніздо своє в'є на землі, стало символом об'єднання неба з землею, а також символом самої весни [15: 262; 5 (2:191-192)]. За народними уявленнями, жайворонки прилітають першими, на свято *Hromnice* (2. II): *Na Hromnice musí skřivánek vrznúti, by měl zmrznúti*. Вважалося, якщо жайворонки прилетять зарано, то весна буде пізньою: *Jak dlouho skřivánek před Hromnicemi zpívá, tak dlouho bude po Hromnicích mlčeti* [12: 122].

Повернення перелітних птахів у чеській традиції пов'язується також з пізнішими весняними датами, зокрема з днем *sv. Řehoře* (12. III): *Na svatého Řehoře vlaštovička přes moře*.

У багатьох календарних пареміях йдеться також про лелеку та ластівку як передвісників весни: *Na svatého Řehoře čap letí přes moře; Dokud vlaštovka nezašveholí, jara nebude*. Про ластівку говориться у старочеському прислів'ї *Když laštovice letí, jest znamení podletí* [9: 536] – за одним із старочеських поділів року на шість пір року, т.зв. *podletí* починалося святом *Zvěstování Panny Marie* (25. III): *Na zvěstování Panny Marie přiletují první vlaštovky* [16: 56].

Навесні, з поверненням перших ластівок, виконувалися різноманітні ритуально-магічні дії. Наприклад, побачивши першу ластівку, вмивалися, щоб не було веснянок, щоб очі не боліли, щоб бути весь рік жвавим та веселим (*Kdo uvidí na vesno první vlaštovičku, honem běží na potok a umyje se, aby byl celý rok čerstvý a neospalý* [8: 299]); у Моравії дівчата вітали першу ластівку словами «*Dej, abych vstávala, nezaspávala*» [2: 623-626].

Улюбленим посланцем весни у народному сприйнятті була також зозуля. У народі існувала прикмета: *Kukačky jsou zde – bude teplo*. Любов старих чехів до зозулі й відчуття, пов'язані з її поверненням, виражені й у старочеських прислів'ях *Lepší jedna kukuljenka nežli tisíc skřivanů* [9: 418]; *Lepší jedna kukna než skřivánků putna* [8: 85].

З прильотом зозулі та її першим куванням була пов'язана низка прикмет, повір'їв і магічних дій. Почути навесні солов'я раніше, ніж зозулю, – до щасливого літа, а зозулю раніше, ніж солов'я, – до нещасливого. Ранній приліт зозулі, поки ліс не одягнувся в листя, передвіщав поганий рік, неврожайне літо, голод, неврожай горіхів, моровицю серед худоби, але також теплу весну (*Kukačka, která v březnu kuká, čap, který tluká, a divoké kachny na přiletu oznamují teplé jaro*). Прикметою неврожаю та інших нещастя вважалося також кування зозулі на захід сонця (*Kuká-li na západ, oznamuje prý něštěstá, neourodu, drahotu, hlad, mor* [17: 81]).

У європейській народній традиції за кількістю кувань зозулі можна було передбачити тривалість життя, шлюбу [15: 138]: *Na jaře slyší-li kdo kukačku kukat a počítá, kolikrát zakukala, tolik roku bude živ* [16:171] (пор. укр. *Зозулько рябенька, пташино маленька, закуй мені по звичаю, доки жити в світі маю* [2: 640]).

Літо у народному календарі та міфології є найменш маркованим сезоном, початок якого збігається із завершенням весняного циклу (*sv. Jana Nepomuckého* (16. V), *sv. Urbana* (25. V), *Svatodušní svátky: Svatý Jan z Nepomuku, drží létu pevně ruku; Svatý Urban – léta pán*), пік припадає на період літнього сонцестояння (*sv. Jana Křtitele: Na svatého Jana otvírá se létu brána*), а календарні дати другої половини літа сприймаються вже як прихід осені.

Пізня весна і початок літа сприймалися як час, на який припадав пік розвитку природи, що календарно збігався з літнім сонцестоянням і близькими до цієї дати традиційними святами. Хоч літнє сонцестояння настає 21 червня, однак у чеській народній традиції ця дата прив'язувалася до найближчого церковного свята – Narození sv. Jana Křtitele (24. VI): *O Svatojanské noci si dny podávají ruce; O svatém Janu Křtiteli noc se na prahu prosedí*.

У слов'янському народному календарі Івана Купала було одним з найголовніших свят року, яке святкувалося як день літнього сонцевороту, симетричне в річному колі святу Різдва, з яким воно поєднане спільними мотивами і обрядовими діями [5 (2: 365-367)]. У структурі народного календаря Івана Купала виступало як сезонний рубіж, після якого знімалися заборони на купання, на заготовляння рослин; у цей час переставали жалити змії, кувати зозулі тощо [5 (2: 365)]: *Kukačka do sv. Jana kuká*.

Основними мотивами ритуалів та прикмет літа є мотив захисту від грому і блискавки (*Na Proměnění Páně se nemá navážet obilí do stodol a do stohů, aby nevyhořely a aby hrom neuhodil*), культ рослинності (*Černý bez nad doktora jest*), завершення літніх польових робіт (*Svatý Prokop – zelí okop; Svatý Jakub načese, svatá Anna upeče*) і поступове зняття заборон на споживання продуктів нового врожаю (*Na svatého Vavřince, s bramborama do hrnce; Svatá Tekla, jablka jedla*).

Ранньоосінніми датами були детерміновані строки добігання жнив, що відобразилося у численних жнивварських обрядах та пареміях: *Svatý Vavřinec (10. VIII) dělá zním konec; Svaté Helence (18. VIII), pletou ženci věnce, de věnec (dožínkový věnec, dožínkový slunce, dožínková kytice* від *dožínky (obžínky)* [14 (1: 394)]) був ритуальним предметом (у західних слов'ян у вигляді корони), виготовленим з колосся, який символізував закінчення жнив [5 (1: 318-319)].

Осінь у слов'янському народному календарі є періодом завершення вегетаційного циклу і відмирання природи. Календарні паремії, які відображають поворот до осені і зими, у чеському народному календарі пов'язані з такими датами як sv. Vavřinec (10. VIII) (*Svatý Vavřinec odnáší srp a zapřáhá pluh*); Nanebevzetí Panny (15. VIII) (*Panna Maria vlašťovky svolává*); sv. Bartoloměje (24. VIII) (*Svatý Bartolomě, létu hlavu zlomí*) та ін.

Земля восени «засинає», зменшується тривалість світлового дня (*Svatý Vavřinec ubere polínko, svatý Bartoloměj dvě*), відлітають у теплі краї птахи (*Na Marie Nanebevzetí – kukačky za moře letí; Na svatého Jana Stěti, vlašťovička od nás letí*), ховаються під землю плазуни (*Svatý Václav tady (28. IX) – sklízí hady*), закінчується сезон випасу худоби (*Svatý Václav odesílá z hor dobytek*), починається вилов риби (*Do svatého Martina (11. XI), má být ryba slovena*), закінчується дія господарських договорів (*Na svatého Štěpána (26. XII), každý se má za pána*), починається перехід до форм господарювання, які припадають на пізньоосінній і зимовий період – прядіння, молотіння збіжжя (*Svatý Burkhard (14. X) roztáčí přeslici a Sazometná středa je zastavuje; Od svaté Barbory (4. XII) se mává cepem*).

Восени починає холоднішати вода, тому після визначених календарних дат заборонялося купатися у відкритих водоймах, щоб не потонути, не захворіти, не замерзнути [5 (3: 51)]: *Od Nanebevzetí Panny Marie – konec koupání; Svatý Bartoloměj zapovídá koupání*.

Зима вважається сезоном року, коли, за народними уявленнями, природа «вмирає, засинає», а земля «відпочиває» до приходу весняного тепла і світла [4: 183]. У чеському народному календарі початком зими вважається різдвяний піст (*Advent*) та окремі дати листопада і грудня (*sv. Kateřiny, sv. Ondřeje*). Кульмінацією зими вважаються *Vánoční*

svátky, тобто період від *Narození Páně* до *Tři Králů*; з цим часом пов'язані уявлення про середину зими і поворот природи до весни (*Od svatého Jana Evangelisty (27. XII) obrací se slunce k létu a zima k mrazům*). Кінець зими не має точного датування і змикається з весною (*Na Hromnice (2. II) zima s jarem potkají se*). Кінець зими часто позначається обрядами проводів, або вигнання зими (напр., відомий на чеських територіях звичай виготовлення великопісного дерева *léto* і ритуальний обхід села (*choditi s lítom, choditi lítovat*) як частина обряду «вигнання Морени» (Смерті, Зими) і символічного приходу весни (*Smrt nesem ze vsi, nové léto do vsi; Ty, nové léto, cos nám doneslo? – Všeho dobrého, kvítí modrého, obilíčko zelené a vajíčko červené*) [5 (2: 78)]].

Серед чеських зимових календарних паремій численну і надзвичайно різноманітну групу висловів складають прогностики, пов'язані з Різдвам. *Vánoce* – християнське свято, яке святкують у пам'ять про народження Ісуса Христа. За папи Юлія I (337-352) цю неточну історичну дату церква встановила таким чином, щоб християнське Різдво замінило поганське святкування зимового сонцестояння. У давніх слов'ян зимове сонцестояння як період скорочення п'ятми (ночі) і поступового збільшення світла (дня) (пор. чес. *Na Boží narození o bleši převalení, na Nový rok o slepičí krok; Na Tři krále jest den delší o jeden hlas kohoutí*) було пов'язане із святом, яке називали *kračun* (пор. укр. *корочун*, рос., *корочон*, словац. *kračún* тощо [5 (2: 468; 2: 247-248)]). На думку М.Фасмера, у слов'янських мовах дана лексема походить із західнослов'янських мов, зокрема чес. *kráčetí*, пол. *kroczyć*, в.-луж. *kročić* означає 'крокувати', отже *kračun* – 'той, який крокує, перехідний день, день сонцевороту' [7 (2:336-337)].

Цей період відображений у численних пареміях (*Štědrý den je perlou vánoc; Do Vánoc huj! od Vánoc auve!*) та народних прикметах (*Je-li na vánoce mnoho hvězdiček, slepice ponese mnoho vajíček; Když na svatého Štěpána vítr bouří, vinaři smutně oči mhouří* [16: 321]).

Отже, паремії календарної тематики посідають важливе місце у системі чеського календаря як універсального інструмента структурування і позначення річного часу, відтак дослідження їх міфопоетичного, обрядового складника набуває суттєвого значення в проведенні культурно-лінгвістичних досліджень у руслі вивчення традиційної картини світу чеського етносу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агапкина Т.А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл / Татьяна Алексеевна Агапкина. – М.: Индрик, 2002. – 814 с.
2. Гура А.В. Символика животных в славянской народной традиции / Александр Васильевич Гура. – М.: Индрик, 1997. – 912 с.
3. Пасічнюк І.М. Поетика українських народних прикмет: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.07 / Інна Миколаївна Пасічнюк. – К., 2003. – 14 с.
4. Славянская мифология. Энциклопедический словарь : А – Я / [отв. ред. С. М. Толстая]. – М.: Международные отношения, 2002. – 509 с.
5. Славянские древности. Этнолингвистический словарь: в 5 т. / [отв. ред. Н. И. Толстой]. – М.: Международные отношения, 1995. – Т. 1: А – Г. – 1995. – 584 с.; Т. 2: Д – К. – 1995. Т. 3: К – П (Перепелка). – 1995. – 699 с.
6. Толстая С. М. Полесский народный календарь / Светлана Михайловна Толстая. – М.: Индрик, 2005. – 600 с.

7. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка, в 4 т. / Перевод с нем. и доп. О. Н. Трубачева, 2-е изд. – Москва 1986-1987.
8. Bartoš F. Moravsky lid. Sebrané rozpravy z oboru moravské lidovědy / František Bartoš. – V Telči: Nákladem knihkupectví Emila Šolce. – 1892. – 323 s.
9. Čelakovský F.L. Mudrosloví národu slovanského ve příslovích / F.L. Čelakovský. – Praha: Lika Klub, 2000. – 926 s.
10. Čermák M. Národní pověry w Čechách/ Matěj Čermák // Květy. – 1898. – Č.10. – S.187-188.
11. Čechová M. Pragmatický a jazykový charakter pranostik // Naše řeč, 83. – 2000. – Č. 3. – S. 132-139.
12. Kulda B.M. Moravské národní pohádky, pověsti, obyčeje a pověry / B.M.Kulda.– Praha 1874. – Sv.1-2.– 336 s.
13. Machek V. Etymologický slovník jazyka českého / Václav Machek. – Praha: ČSAV, 1968. – 627 s.
14. Slovník spisovného jazyka českého: V 8 d. – 2. nezměněné vyd./ [věd. red. J.Bělič] – Praha: Academia, 1989. – D. 1: A–G. – 608 s.
15. Slovník symbolů / Udo Becker [z něm. originálu přel. Petr Patočka].– Vyd.1. – Praha: Portál, 2002. –360s.
16. Vašků Z. Velký pranostikon / Zdeněk Vašků. – Praha 1998. – 376 s.
17. Zíbrt Č. Staročeské výroční obyčeje, pověry, slavnosti a zábavy prstonárodní / Čeněk Zíbrt. – Praha 1899. – 172 s.

Стаття надійшла до редакції 04.08.14

Т.А. Погрибна, канд. филол. наук

Международный экономико-гуманитарный ун-т им. С. Демьянчука, Ровно

МИФОПОЭТИЧЕСКИЕ ПРЕДСТАВЛЕНИЯ НОСИТЕЛЕЙ ЧЕШСКОЙ ТРАДИЦИИ И ИХ ОТОБРАЖЕНИЕ В ПАРЕМИЯХ КАЛЕНДАРНОЙ ТЕМАТИКИ

В статье исследуется вербальное отображение мифопоэтических воззрений носителей чешской народной традиции на материале чешских паремий календарной тематики как составной части чешского народного календаря.

Ключевые слова: народная мифология, народный календарь, календарная паремия.

Pogribna T.A., CSc.,

Stepan Demianchuk International university of Economics and Humanities, Rivne

MYTHOPOETICAL IDEAS OF CZECH TRADITION AND DISPLAYING THEM IN CALENDAR PROVERBS

The article is analyzing the verbal reflection of mythological poetic perception of transmitters of Czech folk tradition on the material of calendar proverbs as a constituent of the Czech folk calendar.

Key words: folk mythology, folk calendar, calendar proverb.

МОВНА ОСОБИСТІСТЬ ПУБЛІЦИСТА В ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ ЗАКОРДОННОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ 60-70-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ ШЕВЧЕНКОВОЇ ПОЕЗІЇ

У статті розглянуто особливості реценції Шевченкових поетичних текстів в українській закордонній публіцистиці 60-70-х років ХХ століття, висвітлено їх зв'язок із ідейними особливостями та ідеологічним підґрунтям аналізованих текстів, з'ясовано функції та роль у побудові мовної особистості публіциста. Схарактеризовано базові сенсотвірні елементи художнього світу Шевченка, які стають формантами змісту публіцистичних текстів, звернуто увагу на знакові функції номена Шевченко та визначено парадигми ціннісних характеристик поета.

Ключові слова: мовна особистість, публіцистичний текст, Шевченко, поезія, семантика, ідея, художній світ, поетична мова, прецедентний текст.

Одним із важливих аспектів аналізу української закордонної публіцистики є розгляд особливостей мовної особистості публіциста, які репрезентують його життєві ціннісні настанови, стереотипні уявлення та світоглядні доміанти. Важливу роль у побудові складників української мовної особистості відіграють прецедентні для національної семіосфери тексти. У цій семіосфері особливе місце належить Шевченкові, і виявляється це передусім у постійному звертанні до авторитету Кобзарєвого слова, осмислені непроминутих ідей його поезії, реценції неперевершених за своєю мистецькою досконалістю та глибиною змісту поетичних сентенцій письменника. Знаковою для національної культури є назва «Тарас Шевченко», що можна спостерігати в публіцистичних текстах: «...ці два слова мають для нас вічне, глибоке, непроминальне значення. Ці два слова накреслені вогненними літерами у нашому мозку, вони говорять про любов до свого народу, вони кажуть про наш обов'язок перед своєю Батьківщиною. Тарас Шевченко – це значить поет-пророк і мученик за ідею відродження української нації, провозвісник грядущої у світ культурної місії українського народу, це від нього починається шлях боротьби за нову Українську державу...» [1: 1179]. Неважко помітити, що поет в осмисленні публіциста постає як всеохопний за своєю місією національний діяч. Він включається в довгу низку символічних постатей української історії і поряд з іншими є творцем цієї історії: «Український народ у своїй боротьбі проти наїзників вилонював з-поміж своїх ліпших синів героїв і керманічів. Такими були попередники Степана Бандери – князь Байда-Вишневецький і гетьман Петро Сагайдачний (борці з турецько-татарською навалюю), Северин Наливайко, Павлюк, Тарас Трясило, Богдан Хмельницький (борці проти Польщі), Виговський, Дорошенко, Мазепа, Орлик, Гордієнко, Шевченко, Міхновський, Петлюра, Коновалець, Шухевич, Бандера (борці проти Москви)» [2: 998]. Тут Шевченко постає як один із керманічів українського національно-визвольного руху, але зовсім не як особистість, яка підноситься над усіма.